

Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu

A. Ekber Doğan

Giriş

Seattle gösterilerinde atılan sloganlardan biri oldukça şaşırtıcı ve anlamlıydı: "Kapitalizmi Gebert, Kentleri Durdur!" Böylesi bir sloganın atılması, emperyalist küreselleşme projesiyle gündeme gelen 'sermayenin yeni uluslararasılaşma süreci'nin kentleri kullanılacak birer yerel ajan haline dönüştürmeye başladığı gerçeğinin dünyanın muhalifleri (en azından belli bir bölümü) arasında ne kadar iyi kavrandığını göstermektedir. Bu bir yanıyla, 'yarışan yerellikler', 'yönetişim', 'bilgi toplumu' gibi sav sözlerle sürdürülen saldırının dünyanın ezilen ve sömürülen çoğunluğu için ne demek olduğunun anlaşılmaya başlandığı, bir yanıyla da söz konusu bağlantıyı eleştiren kentleşmecilerin çabalarının yankısını bulduğu anlamına gelmektedir.

Ortaya çıkışından bu yana yayılımı daima yoksulluk, güç ve ayrıcalık

sorunlarını kapsayan bir süreç olan kent, bir yandan bir yaşam çevresini, diğer yandan sürekli akış içinde bulunan bir toplumsal pratiği anlatmaktadır. Bu anlamda, kentin tarihi insan uygarlığının gelişimi anlamında toplumsal sistemlerinin gelişiminin, yani yöneten-yönetilen, egemen-bastırılan, sömüren-sömürülen gelişmelerinin ve toplumsal mücadelelerin de tarihidir. Buna ek olarak kapitalizmle birlikte, bu mekandaki toplumsal güdümlenme toplumsal ve siyasi ilişkiler bütününe giderek daha bağımlı hale geldiği için, bir toplumsal pratik olarak kent toplumdaki çeşitli karşıtlıkların başlıca dolayımından biri haline gelmiştir.

Kapitalist üretim biçiminin gelişiminde ilkel sermaye birikiminin sağlanması bakımından coğrafi keşifler büyük rol oynamıştır. Kapitalizmin sonraki gelişiminde merkezi rol oynayan bir başka 'coğrafi' keşif ise, feodalizmden kapita-

lizme geçişte tarihsel olarak özgün bir rol oynamış bulunan kentin¹ keşfedilmesi olmuştur. Kapitalizm tarafından keşfedilen kentte sermaye birikiminin yeniden üretimi ve işgücünün yeniden üretimi üzerine inşa edilen ve Castells'in (1977) kentsel sistem dediği mekanizma, bir yandan aşırı birikim, toplumsal meşruiyet gibi çok yaşamsal toplumsal-ekonomik sorunların çözümüne yardımcı olurken, emek-sermaye gelişkinisinin çeşitli dışavurumları olan kentsel sorunların da siyasallaşmasına neden olmaktadır. Ancak, bütünsel bir değerlendirme yapılırsa, Lefebvre'nin (1979) de belirttiği gibi kapitalizm 20. yüzyılı (hatta 21. yüzyılı) görebilmişse bunu büyük ölçüde kent mekanını keşfetmesine borçludur.

Bu çalışma temel olarak iki tema üzerinden geliştirilecektir. Bunlardan ilki, dosya konumuz olan kapitalizmle kent arasındaki ilişkinin ne olduğu ve bu ilişkinin günümüzdeki kuruluş tarzını belirleyen ve neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak gelişen emperyalist küreselleşme projesinin kent ve bölge gibi mekansal birimler (yerellikler) üzerindeki etkileridir. Son yirmi yıldır Türkiye kentleşmesinin nasıl bir gelişme çizgisi izlediği konusu ise çalışmamızın diğer temasıdır. İlk tema daha çok ileri kapitalist ülkeler (İKÜ) bağlamında tartışılmakta ise de buralarda açığa çıkan kentsel gelişmelerin ana eğilimler olarak tedrici biçimde pek çok azgelişmiş kapitalist ülke kentinde de ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmamızda, Türkiye kentlerinde yaşanan gelişmeler, İKÜ'dekinin salt bir yansıması biçiminde ele alınmayacak; ülkenin dünya kapitalizmine eklenme biçimi, İKÜ'den farklı olan sermaye birikim modeli ve süreci, son 20 yıllık süreçte yaşanan toplumsal, ekonomik, siyasal gelişmeler ve Türkiye kentleşmesinin tarihsel gelişiminden kaynaklanan özgünlükler de hesaba katılarak değerlendirilecektir.

Çalışmamızın temel varsayımı; kentleşme dinamikleri açısından merkezi konumda bulunan sermaye birikim süreçlerinin değiştiği 1980'li yıllarda uygulanan neo-liberal politikalar ve gerek ulusal gerekse uluslararası sermayenin kentlere yönelen ilgisinin yeni bir kentsel gelişmeyi de ortaya çıkarttığıdır. Bir başka deyişle, Türkiye tarihinde yeni bir sayfa demek olan 1980'ler, Türkiye kentlerinin tarihinde de yeni sayfalar anlamına gelmektedir. Türkiye kentleşmesinin 1980 sonrasındaki gelişimi çalışmamızda temel olarak; sermaye birikim sürecinin değişimi, büyük sermayenin kentsel rant alanlarına yönelmesi, kent ve bölgelerin ekonomik gelişimi ve ülke yerleşim sistemine etkileri, kentlerin fiziki dokusunu değişimi, eskiden beri süren ve yeni ortaya çıkan toplumsal ve mekan-

sal sorunlar, yerel yonetimlerin değişimi konulari uzerinden değerlen- dirilecektir. Bunlara ek olarak, uke yerleşme sisteminin diğer parçaları olan kırsal ve bölgesel gelişmeler konusuna da yazımızda yeri geldikçe değinilecektir.

Neo-liberalizmin Kenti:

Parlatılan, Parçalanın ve Tüketilen Mekanlar

Uluslararası sermayenin IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi kurumları kullanarak işçi sınıfı ve toplumun görece yoksul kesimlere ve az gelişmiş kapitalist ülkelere karşı 1970'lerin krizi ardından neo-liberal ekonomi politikaları kapsamında bir yeniden yapılanma saldırısı başlattığı bilinmektedir. Bu emperyalist saldırıyla birlikte uluslararası sermaye dünya çapında daha rahat ve hızlı hareket edebilme yeteneği kazanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, ulusal sınırları içine sığmayan ve daha geniş coğrafyalara açılmak isteyen uluslararası tekeli sermayenin kendine daha fazla karlılık sağlayan mekanlar arayışı içinde olması şaşırtıcı deđildir².

Neo-liberal yeniden yapılanma ile ortaya çıkan yeni kapitalist ilişkiler, kent ve bölge anlamında yerel düzeydeki sermaye ve erk sahipleri ile uluslararası sermaye arasında yeni bağlantılar yaratmıştır. Bu bağlantılar özellikle ekonomik ve kültürel boyutta yeni eşitsiz ilişkiler doğururken, çoğu durumda bu sürecin gerçek kaybedeni çalışan sınıflar olmaktadır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, neo-liberal politikalarla sermaye dolaşımının önündeki engeller kaldırılırken, işgücünün hareketsiz kılınmaya çalışılmasıdır. Dünya çapında yeni bir eşitsiz gelişme dinamiği yaratan ve yeni bir ekonomik işbölümü doğuran bu değişimin, kentlerin konumu ve gelişimini belirleyen dinamikler ve yerel yonetimler uzerinde önemli etkileri vardır.

Neo-liberal dönemin mekansal kurgusu, önceki dönemle karşılaştırıldığında, çok daha hiyerarşik niteliktedir. Bu düzenin yeni mekansal yapılanması, popüler ifadesiyle 'dünya kentleri sistemi'dir. Yerel birimlerin ise bu hiyerarşik yapı içinde birbiriyle yarışması öngörülmektedir. Bu sistemin tepesinde iletişim ağlarıyla birbirine bağlanmış, mali sektörün geliştiği, yüksek iş merkezlerinin ve/veya Jameson'un (1994) adlandırmasıyla 'hiper mekan'ların³ fiziki mekana hakim olduğu, dünyadaki üretim ve hizmetlerin denetlendiği New York, Londra, Frankfurt, Tokyo gibi, Sassen'in tanımlamasıyla 'şirketleşmiş' (Sassen, 1996:23) dünya kentleri ya da global kentler bulunmaktadır. Bugün (uluslararası) sermayenin

kullandığı yeni bir yerellik olarak gündemdeki ağırlıklarını arttıran bu kentler 'öteki' yerellikleri de kendisine tabi kılmaktadır. Önceki dönemin yereli, 'kollektif tüketimin örgütlendiği mekan' olarak ön plana çıkıp, emeğin yeniden üretiminin mekanı olarak işlevlendirilip tanımlanırken, söz konusu yeni yerel, çokuluslu sermayenin karlılığını arttıracak biçimde, bu sermayeyle ilişkili esnek üretimin örgütlendiği bir mekan olarak tanımlanmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1998:138). Üretim sürecinde farklı aşamaları farklı birimlere dağıtan uluslararası sermaye ile alt sözleşme ilişkilerine giren ve onlara dönük fason üretim yapan yerel sanayilerin geliştiği ve daha çok özelleşmiş bir tüketime göre düzenlenen bu mekanlar, 'endüstriyel yerellikler' (Cooke'dan aktaran, Duruöz, 1997: 72) ya da 'endüstriyel alanlar' (*industrial districts*) (Thompson, 1989: 527) olarak adlandırılmaktadır.

Yeni uluslararası ekonomik işbölümü içinde kentler adına öne çıkan yerel sermaye ve erk sahipleri, mekansal hareketlilik kapasitesini arttıran uluslararası sermayenin kararlarına, isteklerine ve sorunlarına bağımlı olarak gücünü ve yetkilerini artırmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte, ulus-devlet karşısında özerkliğin sınırlarının genişletilmesi talebi, her ne kadar hem yerel, hem de uluslararası düzeyden gelmekte ise de ulus-devletin -ve bütün sermaye kesimlerinin- bunu olduğu gibi onayladığını söylemek de mümkün değildir. Sonuçta, başta uluslararası sermaye olmak üzere, sermaye sınıfının kentsel süreçlerdeki etkisi daha da artmakta, buna karşılık işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının etkisi azalmaktadır. Kentlerin uluslararası sermaye ile belli ölçüde (büyük ölçüde eşitsiz) ilişkiler içinde bulunan yerel burjuvazisi ise, işler iyi giderken ulus-devletten özerklik artışı talep ederken, krize girildiği durumlarda yardıma ilk olarak ulus-devleti çağırılmaktadır. Aynı durumu, belediye hizmetlerini uluslararası sermayeye açan, finansman sorunlarını dış piyasalardan borçlanma yoluyla çözmeye çalışan yerel yönetimlere de uyarlamak mümkündür.

Kentler ya da daha genel olarak yerelliklerin gelişimini yönlendiren güçlerin söz konusu değişimi 'yanışan yerellikler' modeli ile belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmaktadır (Topal ve Akyazı, 1997; Şengül, 2000). Bu model yaşanan süreçten karlı çıkmak isteyen yerel güçleri, dünya ekonomisinin döngüsüne katılabilmek için yük saydığı şeylerden arınmaya, bütün sermayesini ve beşeri kaynaklarını uluslararası 'yanışmacı' ortama katılabilmek için seferber etmeye zorlamakta, bu da ulusal ve yerel açıdan toplumsal-ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Yerel yönetimlerin birçok alanda işlev ve hizmetlerini özel sermayeye devretmesi, uluslararası piyasalardan borçlanması, kendi yörelerine sermaye çek-

meye çalışması, yerel özgünlüklerini pazarlamaya çalışması ve medya - da görülme kaygısı bir ölçüde bu çerçevede değerlendirilebilir. Ne var ki, bütün bu olumsuzluklara karşın, aynı süreçlerin ulus-devletlerin kalınma, toplumsal adalet, sosyal güvenlik gibi toplumsal-ekonomik boyutlarını törpülemesini veri olarak kabul eden pek çok araştırmacı, yarışan kentler arasındaki 'rekabet'in yakın dönemde ortadan kalkmaya- cağını vurgulayarak, merkezi devletten (ulus-devletten) gelen kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini, yerelliklerin önceliklerini iyi saptayıp çıkarlarını korumasını sağlayacak bir serbesti artışına gidilmesini önermektedir (Tekeli, 1997: 44; Ayata, 1997: 45; Topal ve Akyazı, 1997: 13). Bu çerçevede, 'çoğulculuk', 'yerel demokrasi' söylemleriyle gündeme gelen ve 'Habitat II' sonrasında Türkiye'de de Yerel Gündem 21 çalışmalarıyla temelleri atılmaya çalışılan 'yerel yönetim' (*local governance*) üzerinde durmak gerekir.

Merkezî yönetim için de önerilen bir model olmakla birlikte, uygulama açısından yerel yönetimlere daha uygun olduğu söylenen yönetim 'sivil toplum kuruluşları', 'piyasa sisteminin örgütleri' (firmalar) ve 'yerel yönetimler' (Eryılmaz, 1995:90) üzerinden formüle edilmektedir. Yerel demokrasiyi temsili demokrasiye göre daha katılımcı bir çerçeveye kavuşturduğu söylenen yönetim modeline, yereli salt üretimin örgütlendiği mekân olarak tanımlayan, neo-liberal eğilimlerin bir ürünü olarak gündeme gelmesi nedeniyle belli bir şüpheyle yaklaşmak gereklidir. Bunun yanında, modelin temsili demokrasinin merkezi ve yerel düzeylerde 'popülist' politikalara zemin hazırladığını, bunun sonucunda kamu kaynaklarının bir 'kayırmacılık' (*clientalism*) içinde israf edildiğini söyleyen yeni sağcı anlayışla paralellik içinde olması da anlamlıdır. Dolayısıyla, yönetimin daha seçkin bir yönetim biçimini getirme olasılığının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, modelin getirdiği beraber yönetim sürecinde, neo-liberal yeniden yapılanmayla birlikte, toplumsal açıdan önemli ölçüde güç kaybına uğrayan işçi sınıfı ve diğer kent yoksullarının örgütlerinden çok, sivil toplum kuruluşları olarak sermaye tabanlı örgütler ve firmalar etkili olmaktadır. Sonuçta yerel yönetim yaklaşımı, toplumun görece refah içindeki kesimlerinin sivil toplum örgütleriyle, firmaların ve yerel yönetimlerin birlikte yönettiği korporatist bir yerel temsiliyet yapısını doğurmaktadır (Ersoy ve Şengül, 1998: 138).

Uluslararası sermayenin yerelliklerle baş başa kalma isteği, daha rahat ve karlı bir biçimde mekanlar arasında dolaşma kaygısının sonucudur. Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların hazırladıkları raporlarda

bu durum açık biçimde görülmektedir. Neo-liberal politikaların etkin olduğu günümüzde ulus-devletler bu ilişkiye izin vermek ve zemin hazırlamak yönünde zorlanmaktadır. Türkiye bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye’de 30 yıldır gündemde olan yerel yönetim reformunun 1998 yılında TBMM gündemine alınması ve merkezi yönetim taşra teşkilatının güçlendirilmesini temel alan bir içeriğe sahip olsa da yukarıda çizilen çerçevede bir yerelleşme adımıdır. Yerel yönetim reformu yasa tasarsını ele aldığı yazısında Güler, bu adımın devletin yeni sağ politikalarla yeniden yapılandırılmasının bir ayağı olarak gündeme geldiğini ve bu çerçevede tasarının, özelleştirme, ihalecilik (taşeronlaştırma), yap-işlet-devret, bütçenin personel ücretleri payının kısıtlanması, yönetim gibi neo-liberal politikaları yerel yönetimlerde kurumsallaştırmayı amaçladığını, yerel yönetimlerin ulusal büyük sermayeyi ve belki daha önemlisi uluslararası sermayeyi o yerelliğe gelme konusunda teşvik etmek için hazine arazileri üzerinde tasarruf hakkını genişlettiğini, borçlanma konusunda sınırlamaları kaldırdığını belirtmektedir (Güler, 1998). Ancak yasa, üniter devlet yapısıyla çelişebileceği, Türkiye’ye “bol” gelebileceği gibi kaygılar nedeniyle üç yıldır çıkartılamamıştır.

Sürecin örtük olarak içerdiği bir başka gelişme, neo-liberal yeniden yapılanma sürecinde ulus-devletlerin kalkınma ve toplumsal adaleti gözetken korumacılığının sonucu olan müdahalenin, piyasanın ve uluslararası sermayenin önündeki engelleri kaldırmak anlamında yeni tür bir müdahalecilğe evrilmesidir. Bu gelişme, sözü edilen kesimin yerelliklerin ve kentlerin kontrolünde yerel sermaye ve erk sahipleriyle baş başa kalmasına, onları kendisine bağımlı kılmasına yol açmaktadır. Çoğu durumda, sözü edilen kompradorlaşmış yerel güçler bu bağımlılıktan zarar görmez, bundan asıl zararlı çıkanlar, kentlerin işçi sınıfı ve diğer emeğiyle çalışan kesimleridir. Bugün için ulus-devletler uluslararası sermaye tarafından çizilen bu yerelleşme tarzını kabullenmiş görünmektedir. Hatta, bu devletlerin kendilerine çizdikleri ulusal kalkınma stratejileri bile, yaşan yerellikler modeline uyumlu olarak, kendini dünya ekonomisine ya da uluslararası sermayeye pazarlayan kentleri desteklemek üzerinden şekillenmektedir.

Sermayenin yeni uluslararasılaşması sürecinin kentler üzerindeki etkilerinden biri de, bazı kentler desteklenip parlatılır ve belirli bir gelişme temposunu yakalarken, bazılarının iyice gözden düşmesi ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Aynı mekansal bütün içinde bir yerin yükselişle diğerinin gözden düşmesi ve mekansal yoksulluk

(konutların durumu, kültür etkinlikleri, dinlence yerlerinin yeterliliği ve bakımı, yol, su, kanalizasyon gibi altyapı hizmetleri bakımlarından) içinde olması durumu, özellikle metropoliten kentlerde yoğun biçimde yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle, küresel-yerel ilişkisinin içeriği nedeniyle günümüzün mekansal gelişme eğilimleri, farklı kentler arası da rekabete, kentin iç mekanında ise eskiden beri az çok söz konusu olan ve savunmacı kent planlamasıyla, kolektif tüketimle hafifletilmeye çalışılan ikili yapının daha da keskinleşmesine neden olmaktadır ⁴.

Kentlerdeki ikili yapıyı keskinleştiren etmenlerden birisi, esnek üretime bağlı olarak gelişen alt-sözleşme ilişkileriyle ana işletme birimi dışına iş yaptırmanın işgücü piyasasında yarattığı farklılıktır. Kentsel işgücünü 'çekirdek işgücü' ve 'çevre işgücü' olarak ikiye, çevre işgücünü ise 'tam-zamanlı', 'yarı-zamanlı', 'geçici' çalışan olarak üçe bölen farklılıklar (Harvey, 1997: 174-175), doğrudan işçi sınıfının gelirlerine de yansımaktadır. Bu yansıma, görece yüksek ücret ve iş güvencesiyle çalışan az sayıdaki çekirdek işgücü dışındaki çalışanların (buna hizmet sektörünün orta ve alt kademelerinde istihdam edilenler de dahildir) düşük ücret ve iş güvencesiyle istihdam edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında, gelir dağılımının düzenleme-dışı bırakma, özelleştirme gibi diğer neo-liberal politikalarla daha da bozulması toplumda zenginlerle yoksullar arasında yer alan orta gelir grubunda yer alanların büyük bölümünün gelir bakımından gerilemesine neden olmuştur. Kentin ikili bir yapı sunmasında, yaşam tarzı ve değerleriyle refah devleti dönemi kentinin görece homojenliğini sağlayan bu orta-küçük burjuva kesimlerin yaşam koşullarını kötüleştiren bu gelişme özellikle önemlidir (BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı, 1998: 113).

Kentlerdeki ikili yapının oluşmasını etkileyen bir diğer gelişme de metropolitenleşme dinamiğinin yarattığı parçalanmışlıktır. Bu parçalanmışlık içinde, kentin belli kısımları günümüzün belirleyici ekonomik ilişkileri içinde yatırımları, hizmetleri ve diğer maddi olanakları kendine çekip gelişirken, bunun dışında kalanların önceki dönemlerden daha fazla merkezden- olanaklardan uzaklaşarak yoksullaşmasıdır. Önceki dönemde de söz konusu olan, kentte yaşayan toplumsal grupların mekansal ayrışması günümüzde toplumsal ayrışmayı destekleyen bir etmen durumuna gelmektedir. Böylesi farklılıkların söz konusu olduğu kentlerin bir yönü, büyük iş merkezleri, plazalar, eğlence yerleri, banka binaları, ışıklı vitrinler, kültürel çeşitlenme, lüks ve güvenli konut alanları, yaşam koşullarının iyiliğiyle karakterize olurken, diğer bir yönü ise nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük gelir, yoksulluk koşulla-

ında yaşadığı ve konut, sağlık, eğitim, ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerin en alt düzeyde bulunmasıyla karakterize olmaktadır.

Giderek birbirinden kopan ve gettolaşma⁵ eğilimi gösteren farklı bölgeleriyle kentlerin sosyo-mekansal olarak çok büyük refah ile çok derin yoksulluk alanlarını içinde barındırması, toplumda gerilimi artıran bir kutuplaşmayı da gündeme getirmektedir. Kentin bu ikili yapısının ileri ya da az gelişmiş kapitalist ülke metropollerinde nasıl bir kutuplaşmayı getirdiği, 1992'de Los Angeles'teki ayaklanmada (Davis, 1996: 71), 1 Mayıs 1996 olaylarında, hatta 2001 yılbaşı gecesinde Taksim'de atılan "Burjuva dışarı" sloganlarında net bir biçimde görülmüştür. Fitili ateşleyen nedenler farklı da olsa bu olaylarda, işçi sınıfının özellikle düşük ücretlerle çalıştırılan ya da işsiz genç kesimleri kendi yoksulluklarıyla alay edercesine parıltılı, görkemli ve zengin görünen ve 'kenti sermayenin suretine büründüren' yapılara saldırarak, toplumsal öfkelerini dışa vurmuşlardır. Bunların yanında, söz konusu parçalanmış metropollerde giderek artan, hatta dünya kenti olmanın şanından gelen bir şey olduğu kabul edilen hırsızlık, gasp, fuhuş ve siyasal şiddet sosyal adaletçi yönelimlere yol açmaktan ziyade baskı araçlarının arttırılmasını, Paris kent merkezinin güvenlik kameralarıyla donatılmasında, ya da Los Angeles'te sermayeye ve devlete ait yerlerin etrafına herhangi bir toplumsal olay durumunda düğmeye basılmasıyla yükselen duvarların inşa edilmesinde görüldüğü gibi, kentin güvenlik kaygularıyla 'militaristleştirilme'sini getirmektedir.

Yaşanan kutuplaşma karşısında kentin görece refah içindeki kesimlerinin kent dışındaki kendilerine özel, güvenlik sistemleriyle donatılmış sitelere kaçma eğiliminin hızla artması ise söz konusu kutuplaşmayı ve mekansal ayrımcılığı daha da pekiştirmektedir⁶. Bir tarafta, kentin olanaklarından dışlanmışlar, öte taraftan dışlanmışların buna karşı öfkesinden korkarak sitelerine kapananların yaşadıkları günümüz metropoliten kentleri, 'kentlilik', 'yerel katılım', 'yerel özerklik', 'demokratik bir kent yaşamı' gibi kavramlar ve ideallerin altını oymakta ve havada kalmalarına neden olmaktadır. Günümüzde akademik düzeyde ve yerel siyaset düzeyinde çok sık vurgu yapılan bu kavramların havada kalışı, bir ölçüde de küreselci araştırmacıların yerelleşmeyle demokratikleşme arasında kurdukları özdeşlik ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Halbuki, demokrasi yerellikten değil, yereldeki ilişkilerden ve bu ilişkilerin demokratikleştirilmesinden kaynaklanır. Böyle bir demokratikleşmenin, işçi sınıfının gelir ve örgütlülük düzeyini aşağıya çekmeye çalışan neo-liberal yeniden yapılanmayla ve emperyalist küreselleşme projesiyle uzlaşmaz bir çelişki içinde olacağı da ortadadır.

Neo-liberal dönemin ekonomik anlamda gücünü arttıran sermayesinin gözbebeği niteliğindeki "dünya kentleri"nde yaşanan doku değişimine de değinmek gerekiyor. Uluslararası mali sermayenin egemen olduğu bir birikim sürecinin geçerli olduğu, ticari ve mali işlemlerin serbestleştirilmesi, üretim sisteminin ve işgücü piyasasının esnekleştirilmesi çabalarıyla iç içe gelişen, iletişim teknolojisinin yeni ilişki ağları doğurduğu günümüzde metropol kentler, uydu bağlantılı iletişim şebekesi, mali kuruluşlar, uluslararası standartta barınma ve eğlence içeren bir merkez (Bora, 1996: 102) ve onun çevresindeki iş merkezleri, alışveriş merkezleri, endüstriyel üretim alanları ve yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Bu kentsel gelişmenin altında, 'kent planlamasının tek işlevli bölgeleme mantığının varlığını sürdürmesi'nin (Harvey, 1997: 85) yattığı belirtilmektedir. Aynı mantık, öteden beri, parçalı metropolü yeniden üretmektedir. Buna, son yıllarda ABD, İngiltere gibi ülkelerde kentsel düzenleme konusunda belirli bir ağırlığa sahip olmaya başlayan, post-modern mimar ve kent tasarımcıların metropol kentin bir bütün olarak değil de parçalı olarak ele alınıp düzenlenebileceğini savunan yaklaşımları eklenmiştir (Tekeli, 1993: 102)⁷. Bunun sonucunda ortaya çıkan şey, insanların mekansal olarak daha da ayrılmış bölgeler arasında anayollar üzerinden hareket etmesidir. Bu ise çarpık bir büyüme getirdiği ve zaman, enerji ve toprak gibi kaynakların israfına yol açtığı için 'anti-ekolojik' bir kent dokusu ortaya çıkarmaktadır (Harvey, 1997: 85).

Kentlerde neo-liberal yeniden yapılanma süreciyle sözü edilen dönüşümler yaşanırken, kentin anlamı da değişmeye başlamıştır. Kentin yaşanan yerellikler içinde bir işletme gibi örgütlendiği neo-liberalizm dönemindeki anlamı, John Friedman'ın (1996:79) belirttiği gibi, "... En çok soyut bir alanda, sermaye birikimi açısından bazı önemli özellikler gösteren bir yerleşim noktasıdır: Düşük ücret karşılığında uysal bir işgücü, başka ekonomik faaliyetlere geçebilirlik, uluslararası pazar sistemi ile bağlantı ve çok para yapmaya elverişli bir iklim"dir. Kentin işlevi ise bu nedenle kentin sözü edilen avantajlarını kullananlara bir işletme olarak verimlilik ve kar sağlamaktır. Kenti bir işletme gibi planlayan ve değerlendiren teknokratik-işlevselci bakış açısının hakimiyetinin arttığı neo-liberal yeniden yapılanma süreci ile birlikte kentlerin işletmecilik ilkeleriyle planlanması siyasal, toplumsal ve kültürel ilişki boyutlarına sahip ortak kamusal mekanların (meydanların, mahallelerin) hızla tahrip edildiği, Los Angeles gibi 'sokaksız kentler'i ortaya çıkarmaktadır (Friedman, 1996: 79).

Üretimden Kaçışın İkinci Adresi Olarak Kentler ya da Türkiye’de Sermayenin Kentleşmesi

Ulusal kalkınma modeli içinde ithal ikamesine dayalı, iç piyasaya dönük sermaye birikim tarzı dünya ekonomisinin 1970’lerdeki kriziyle birlikte pek çok azgelişmiş kapitalist ülkeyi olduğu gibi Türkiye’yi de dış ödemeler dengesi sorunlarıyla karşı karşıya getirmiştir (Başkaya, 1986: 188). İzlenen ulusal kalkınmacılık modeli dış borç, kredi ve yatırımlara bağımlı bir niteliğe sahip olduğu ve uluslararası ekonomik ve politik kurumlarca yönlendirildiği için, Türkiye ekonomisinde büyük bir krize yol açmış ve 1980’de Türkiye’nin ekonomi politikalarında 24 Ocak kararlarıyla ifadesini bulan bir yeniden yapılanma programını uygulaması gündeme gelmiştir.

IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yönlendirmesi altında hazırlanan ve kısa sürede ek kararlar ile bütünleştirilerek uygulamaya konulan 24 Ocak istikrar programıyla amaçlananlar; “ekonomide iç ve dış dengeyi sağlamak, serbest piyasa ekonomisi uygulamalarına yaygınlık kazandırmak, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasını gerçekleştirmek” olarak sıralanmıştı (Eke ve Erol, 1998: 149). Kısa dönemli olarak, dış ödemeler dengesini, ekonominin gereksindiği uluslararası sermayeyi dış kredi, ihracat, uluslararası sermaye yatırımları, esnek döviz kuru ve diğer para politikalarıyla sağlamaya çalışan ve enflasyonu düşürmeyi hedefleyen bu program, belirtilen amaçları, işleyişi ve uzun dönemli sonuçları nedeniyle, o tarihe kadar geçerli olan ekonomi politikasının ve birikim tarzının terk edilerek, neo-liberal bir yeniden yapılanmaya gidilmesi anlamına gelmektedir.

‘İhracata dayalı kalkınma’ olarak adlandırılan yeni birikim tarzı için ‘ihracatın teşvik edildiği birikim’ demek daha doğru olacaktır. İhracatın gösterdiği büyük bir artışa karşın, üretimin büyük bölümü halen iç pazarda değerlendirildiği için birikim tarzına ihracata dayalı demek hatalı bir tanımlama olacaktır. Yeni birikim tarzını, Kazgan ihracatı arttırırken dış borcu ve ithalatı da arttırdığı, sanayi ve tarım sektörlerini geriletmediği için ‘ihracata dönük fakirleştiren büyüme’ olarak nitelendirmektedir (Kazgan, 1985: 149). Nitekim, yapılan devalüasyonlarla ABD dolarının Türk lirası karşısında 15 kat değer kazandığı 1980-1985 arasında, ihracatın ancak üç kat artması (Başkaya, 1986: 271) da bu birikim tarzının yoksullaştırıcı niteliğini yeterince ortaya koymaktadır.

İhracatın teşvik edildiği yeni birikim tarzı iki temel sacayağına oturtulmuştur. Bunlar dünya ekonomisiyle bütünleşme ve iç pazar talebinin işçi

sınıfının ve diğer çalışan kesimlerin sıkı bir denetim altında tutulmasıyla kısılmasıdır. 12 Eylül Askeri Darbesinin baskıcı koşullarında uygulanabilen ve kemer sıkma biçiminde adlandırılan bu kısılmanın ne denli büyük boyutlu olduğunu, üretim artışı 1981-1984 arasında yıllık yüzde 4 seviyesinde artarken, ihracatın GSYİH'dan aldığı payın yüzde 4.5'tan yüzde 16.1'e çıkmasından anlamak mümkündür (Başkaya, 1986: 269-271). Bu yeni tarzın gelişmesi ise, sermayenin kendi iç yapısının ve işçi sınıfıyla ilişkisinin değişmesini içeren bir yeniden yapılanmayı gerektirmiştir (Savran, 1985: 15)⁸.

Ulus-devletlerin ekonomik-toplumsal boyutlarının daraltılmasını hedefleyen ve baskıcı-otoriter boyutunu genişleten neo-liberal yeniden yapılanma süreci, kentleri/yerellikleri ön plana çıkaran bir niteliğe sahip olduğu için, Türkiye kentlerine de yansıyan yeni kentsel gelişme eğilimlerini de ortaya çıkarmaktadır. Son yirmi yıllık süreçte Türkiye kentlerinin gelişimine etki eden ikinci önemli dinamik ise uygulanan yeni ekonomi politikalarının büyük sermayeyi kapitalist kentleşmeden doğan değerlerden (rantlardan) pay almaya yöneltmesidir. Başka bir deyişle, ithal ikameci birikim tarzının terk edilmesiyle üretim alanından çekilen önemli bir miktardaki sermayenin finans piyasalarından sonra yöneldiği ikinci adres, yüksek değerlendirme oranıyla kentsel rant ve tüketim alanları olmuştur. Sözü ettiğimiz iki etmenin belirleyiciliğinde ortaya çıkan sosyo-mekansal gelişme ise Şengül'ün de ifade ettiği gibi 'sermayenin kentleşmesi'dir (tarihsiz: 19). Neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin, sermayenin yeni uluslararasılaşmasının etkileri ile birlikte değerlendirdiğimizde sermayenin kentleşmesinin Türkiye'nin kentleşme tarihinde yeni bir dönemin açılması anlamına geldiği görülmektedir. Sonuçta, sermayenin kentleşmesi, bir yandan 1970'lerin krizi ardından sermayenin, 1950-1980 arasındaki ithal ikamecilikten farklı olarak, birikim süreçlerinin birinci çevrimden (üretimden) ikinci çevrime (finans sektörü ve kentsel rantlar gibi yeniden üretim alanlarına) kaymasının bir parçası iken, bir yandan da bu kaymayla güçlenen bir kentsel gelişme biçimidir.

Ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan gelişmelerin şekillendirdiği sermaye birikim süreçlerinin etkisiyle Türkiye kentlerinde 1980-2000 arasında yaşanan gelişmelerin bilançosu; kentlerin ekonomik gelişimi ve gelişimin mekansal birimler ve toplumsal sınıf ve katmanlar arasındaki sosyo-mekansal dağılımı, iş ve konut alanlarındaki değişiklikler de dahil olmak üzere kentlerin fiziksel dokusunun değişimi, sosyo-mekansal sorunlar ve yerel yönetimler alanında yaşananlar üzerinden çıkartılacaktır.

Kentlerin Ekonomik Gelişmesi ve Kentsel Rantlar

1. Bu aşamada öteden beri görece gelişkin bir sanayi altyapısı olan ve uluslararası sermaye ile de belli bir düzeyde ilişki tutturabilmiş İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa ve Adana gibi kentler artan dış ticaret gelirleri ile toplam sermaye birikiminin dağılımında ağırlıklarını arttırmışlardır (Ercaydın, 1992: 112).

2. Bunun yanında, uluslararası sermaye ile ilişki içine giren yerel ekonomiler olarak K.Maraş, Denizli, Kayseri, Konya, G.Antep gibi 'Anadolu Kaplanları' denilen kentler ve Tekirdağ, Kırklareli gibi diğer bazı kentlerin de belli bir büyüme süreci içine girdikleri görülmektedir⁹ (Bilgin, 1996; Sönmez, 1998). Köse ve Öncü (2000) bu kentlerin yakaladığı büyüme eğiliminin nedenlerinden biri olarak, 1988'den itibaren yükselen işçi sınıfı mücadelesinin etkisiyle geleneksel sanayi kentlerinde işgücü maliyetlerinde yaşanan artışların Türkiye sermayesini kendisine emek tasarrufu sağlayan yerler arayışına itmesini göstermektedir. Benzer nedenlere dayanan bir yer değiştirmeyi Harvey'in Praksis'in bu sayısında yer alan yazısındaki ABD kapitalizminin mekansal seçimleri üzerine yazdığı satırlarda da görüyoruz:

Görel olarak uzak olan kırsal bir yerleşim biriminde meydana gelen New York'takine benzer bir olay, kitlesel bir politik tepkinin anında ve rilebilmesine (Broadway'deki protesto gösterisi gibi) hali hazırda engel olan bazı lojistik sorunların olduğunu ve emeği kontrol etme aracı olarak siyasileşmiş kent merkezlerinden coğrafi olarak uzak bölgelere doğru yayılmak gibi kapitalist stratejilerin başarısını gösterir (Harvey, 1993: 47)

Söz konusu büyüme kamunun sağladığı altyapı hizmetleri ve teşviklerle de desteklenmiştir. Örneğin, 1990-1996 döneminde teşvik gören yatırımlardan yüzde 21.3'ü söz konusu kentlerden Tekirdağ, K.Maraş ve G.Antep'te gerçekleştirilmiştir (Sönmez, 1998: 61). Bununla birlikte, söz konusu kentlerin gelişmesini dönemin endüstriyel yerellikleri olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ulusal ve uluslar arası sermayeyi çekmek için adeta birbiriyle yarışan ve bu yarışları da örnek gösterilen bu kentlerin, bütün Anadolu Kaplanları söylemlerine ve ardında gizlenen işçilerin sigortasız, sendikasız, düşük ücretle ve uzun çalıştırma saatleri koşullarında bulunduğu, çırak ve çocuk emeğinin önemli boyutlarda olduğu- ağır sömürüye rağmen ulusal sanayi üretimi veya gelirlerden aldığı payın yüzde birler seviyelerinde dolaştığı ve aralarında hiç birinin

geleneksel sanayi kentlerinin düzeyine çıkamadığı görülmektedir (bakınız, F. Atay'ın *Praxis'in bu sayıdaki yazısı ve tabloları*).

3. Geleneksel ve 'yeni gelişen' sanayi kentlerine ek olarak, Antalya, Muğla gibi dışa açılan turizm sektörünün önem kazandığı yerleşmelerin de son 20 yıllık sürecin politikalarından en fazla karlı çıkarak ulusal gelirden aldığı payı arttıran kentler arasında yer aldığı görülmektedir.

4. Sermaye birikim süreci açısından bir diğer gelişme, kentsel rantların toplumsal gruplar arasında dağılımı ve bunun üzerinde kurulan ittifakların değişmesidir. Ekonomide yaratılan yıllık değer yaklaşık yüzde 20'sinin arsa sahiplerine rant olarak transfer edildiğinin tahmin edildiği Türkiye'de (Tekeli, 1988: 132), 1980 sonrasında ithal ikameci birikim tarzının sağladığı kolay birikim olanaklarının bir bölümünden yoksun kalan büyük sermayenin de kentsel rantlardan pay alma uğraşına girmesiyle, rant dağıtımının toplumsal tabanı da bir ölçüde daralmış, kentsel rantları eskisi kadar geniş bir kitleye dağıtma olanağı kalmamıştır (Tekeli, 1988: 132; Işık, 1996: 799). Büyük şirketler eliyle kent dışındaki arazilerin topluca imara açılması, bu kesimin toplu konut, turistik tesis, villa, eğlence yerleri ve eskinin iş hanlarının yerini alan iş merkezleri (plazalar) gibi inşaat projelerine ve bunların işletmesine girişmesi, özel eğitim ve sağlık kuruluşlarının sayısının büyük bir artış göstermesi, özel (vakıf) üniversitelerin kurulup yaygınlaşması büyük sermayenin bu alana yönelmesinin örnekleridir¹⁰. Sermayenin söz konusu yönelimi ve 1984 yılında imar kanununda yapılan değişiklikle birlikte, kentsel rantın nasıl dağıtılacağı konusu yerel politik süreçlerin en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bir ölçüde yerel yönetimlerin önemini arttıran bu gelişme, aynı zamanda işlevleri arasında kentsel rantların dağıtımının ön plana çıkmasına neden olmuştur (Güler, 1992: 196-197, 1996: 160).

Kentlerin Mekansal Yapısının Gelişimi

5. Metropoliten merkezlerin önemlerinin artması ve büyük sermayenin özellikle arsa spekülasyonu ve konut yapımı gibi kentsel rantların bölüşümüne girmesi, hem bu kentlerin saçaklanma eğilimine¹¹ girmesine (Habitat II: 1996), hem de büyük şehir belediyesi gibi yeni yönetim birimlerinin kurulmasına neden olmuştur. Bunların yanında, kentsel rantların kentsel gelişme açısından merkezi bir konuma yükselmesi ve metropolitenleşmeyle birlikte, kent merkezi çevresinde bulunan verimli tarım toprakları üzerinde rant baskıları artmakta ve bu durumdan kent -

teki tarım etkinlikleri olumsuz bir biçimde etkilenmektedir. Doğal kaynakların israf edilmesi anlamına gelen bu gelişme hem ülkenin hem de Mersin, Adana gibi verimli tarım topraklarına sahip kentlerin ekonomisine zarar vermektedir.

6. Neo-liberal ekonomi politikalarının sermaye birikim süreçlerini kentleşmeye yöneltmesi olarak değerlendirilen büyük sermayenin kent alanına girmesinin bir boyutu da tüketim alanında yaşanan değişimdir. Ticaret sermayesinin kentte gücünü artırması anlamına gelen bu gelişme, özellikle metropoliten kentin fiziksel dokusunda da büyük hipermarketler ve alışveriş merkezleriyle somutlaşan çeşitli değişikliklere yol açmıştır.

7. Hipermarketlerle birlikte, eskiden küçük burjuvaziye bırakılmış olan perakende ticaret alanları uluslararası sermayeyle işbirliği içinde ya da tek başına, büyük sermaye tarafından yerleşmeler arası zincirler halinde örgütlenmeye başlanmıştır. Bu alanda faaliyet yürüten en büyük iki grup: geleneksel büyük sermaye ve büyüyen dinci sermayedir. TÜSİAD'da örgütlenmiş büyük sermaye asıl olarak, uluslararası sermaye ile ortaklık yaparak pazara girerken, eskiden küçük ve orta ticaretle uğraşırken sermayenin bu alana yönelme eğilimini çabuk kavrayan taşra sermayesi içinden çıkan dinci sermayenin ise yurtdışındaki göçmenlerden sağladıkları birikimlerle perakende pazarında hatırı sayılır bir güce eriştiği görülmektedir. Türkiye perakende pazarının 5 yıl içinde yaklaşık yüzde 25'ini kontrol eder hale gelen bu büyük hipermarketlerin sayısı 1998'in ilk yarısında 52'ye ulaşmıştır -bu sayı artmaktadır (Sönmez, 1998: 128). 2000 yılında yayımlanan Vakıfbank'ın perakendecilik sektörü ile ilgili incelemesinde, yaklaşık 40 milyar dolarlık büyüklüğe sahip olan sektörde hiper ve zincir marketlerin yüzde 31.3, marketlerin yüzde 16.4, bakkalların ise yüzde 52.3 oranında pay aldıkları belirtilmiştir. Bu eğilimin arkasında, birikim sürecinin değişmesi, özel oto sahipliğinin artması, teknolojik gelişmeler gibi içsel etkenlerin yanı sıra, uluslararası hipermarketlerin pazar arayışları da etkili olmuştur. Galeria, Akmerkez, Atakule gibi içinde lüks mağazaların ve eğlence yerlerinin bulunduğu, TV monitörleri ve özel güvenlik birimleriyle korunan alışveriş merkezleri gibi tek işlevli binalar da aynı eğilimlerin sonucudur. Sonuçta, sermaye birikiminin ve sanayi altyapısının çok da gelişkin olmadığı Türkiye'de bu yönelimler üretken yatırımlara bir alternatif oluşturmakta ve birikim sürecinde yeni kırılma noktaları olmaktadır. Perakende pazanın böylelikle daha az ve özel elde toplanmasının kentlerin fiziksel gelişiminde ve işleyişinde önemli yansımaları olmaktadır.

Merkezde olsun, mahalle aralarında olsun, ticari işletmelerin sayısının azalması, eski orta sınıfı oluşturan esnaf, zanaatkar, memur gibi kesimlerin yoksullaşması, bazı temel ihtiyaç niteliğindeki ürünlerdeki kamunun kentli emeği koruyucu sunum, destek ve kont-rolünün ortadan kalkması, kentsel düzenlemede küçük ve orta burjuvazinin etkisinin azalıp finansal, ticari, sınıai büyük sermaye gruplarının temel belirleyici konumuna gelmesi bu yansımaların en dikkat çekici olanlarıdır. Sınıfsal açıdan bir başka gelişme ise perakende tüketim alanında ücretli çalışanların ağırlığının, dinci ve milliyetçi partilerin kitle tabanlarından biri olan küçük ve orta burjuvaziye göre artmasıdır. Bunun gelecekte sınıf temelli siyasetin kentte güçlenmesi için bir potansiyel yarattığı söylenebilir.

8. Son 20 yılda kent mekanının fiziksel dokusunu etkileyen gelişmelerden biri de 1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan üretimin ve çevreyi rahatsız eden etkinliklerin metropoliten kentlerin merkezinin dışındaki alanlara taşınması eğiliminin hızlanmasıdır. Birbirlerinden olumlu dışsallıklar¹² sağlayan ve ortak altyapı hizmetleriyle de bu dışsallıkları büyüten küçük ve orta ölçekli işletmelerin toplandıkları ve kentin yakın çevresine kurulan ve Türkiye'de son yıllarda sayısı hızla artan organize sanayi bölgeleriyle ve küçük ve orta ölçekli sanayi siteleriyle birlikte, kent merkezlerinde üretim işlevlerinin payı düşmekte, denetim ve tüketim işlevlerinin payı artmaktadır (Habitat II, 1996: 26). Genel olarak, kent merkezlerinin üretim işlevleri azalmakla birlikte, üretim sürecinin esnekleştirilmesi çabalarına koşut olarak, organize sanayi bölgeleri ve sanayi siteleriyle ulusal ve uluslararası sermayenin yerel üretim birimleri haline gelen Denizli, Gaziantep, Kayseri gibi kentlerde üretim işlevinin önem kazandığı da görülmektedir.

9. Uluslararası sermayenin ticari serbestleştirme çabalarının sonucu olarak dış ticareti ve buna bağlı üretimi arttırmaya dönük olarak, özellikle liman kentlerinde ya da yakın çevresinde kurulan serbest bölgelerin sayısı da artmaktadır. Bu bölgelerin sayıca artması dış satım ve dış alıma dönük ulusal kalkınmacı devletten kaynaklı olumsuz dışsallıklar olarak görülen, gümrük yasalarının ve dış ticarete ilişkin kural ve kısıtlamaların dışında kalan alanların genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu bölgede yer alan firmalar ayrıca, organize sanayi bölgelerindeki işçi maliyetini düşüren koşullara da ulaşmaktadırlar (Tekeli ve İlkin, 1987). Organize sanayi bölgesi modelinin dış ticaret boyutunda bir benzeri olan serbest bölgeleri, ulusal sermayenin 1980 sonrasında uluslararası sermaye ile bütünleşme eğiliminin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Demografik değişiklikler: Kentli nüfus artışı ve göç

10. Yıllık nüfus artış hızının dalgalanmalar gösterdiği ancak 1950-1980 arası dönemdeki binde 25-28 oranının altına düştüğü bu dönemde, kentli nüfus artış hızının ise kırdan kente göç hareketinin sürmesi nedeniyle yüksek olduğu görülmüştür (DİE, 1999: 19). DİE'nin 1993'te yayımladığı "Dünyada ve Türkiye'de Nüfusun Gelişme Eğilimi" başlıklı kitapta özellikle kent nüfusunun binde 62.6 arttığı kır nüfusunun binde 10.6 gerilediği 1980-85 arasındaki dönemin, göçün en yoğun olduğu yıllar olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, 1980 yılında yüzde 43.9 olan kentleşme oranı 1997'ye gelindiğinde yüzde 65'e ulaşmıştır (DİE, 1999).

11. Kentleşmenin bu düzeye ulaşmasının altında yatan en büyük neden tarımsal ekonomideki yapısal çöküşün özellikle geçimlik üretim yapan yoksul köylülüğe yaşam hakkı tanımayacak düzeye erişmesidir. Tarım kesiminin ulusal gelirden aldığı payın 1980'de yüzde 25.5 iken 1997'de yüzde 13.4'e düşmesi bunu belirgin biçimde ortaya koymaktadır (DİE, 1999: 138). Tarım mallarındaki fiyat artışlarının enflasyonun/sanayi ürünlerindeki artışların gerisinde kalması bu durumun en önemli nedenlerinden biri sayılmaktadır (Boratav, 1991: 48-51).¹³ Bunlara ek olarak, kırsal alanda küçük üreticiliğin sürmesini önemli ölçüde destekleyen tarımsal ürünleri destekleme politikalarının neo-liberal yeniden yapılanma doğrultusunda kaldırılması yönündeki planların yaşama geçirilmesi sonucunda, kırdan kente göçün hızlanacağı, kırın daha da boşalacağı, kentlerin yeni bir nüfus artışı baskısı altında kalacağı, gelir dağılımının daha da bozulacağı söylenebilir.

12. Bu dönemin göç konusunda 1950 sonrası hızlı kentleşme döneminden farkı, eskiden kırsal alandan kentsel alana göçler ağırlıkta iken, 1980'lerden sonra kentler arası göçlerin payının önemli ölçüde artmasıdır. Öte yandan, büyük ölçüde siyasal ve askeri nedenlerle kırsal alanın boşaltılması anlamında zorunlu bir göç sürecinin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri bir kenara bırakılırsa, kırdan kente göçün daha çok Antalya, Denizli, Gaziantep gibi gelişme potansiyeli yüksek olan bölgesel merkezlere yöneldiği görülmektedir. Bu nedenle, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara gibi göç bakımından eskiden temel çekim merkezleri olan kentlere yeni çekim merkezleri eklenmiştir. Ülkenin iş olanaklarının olmadığı ve/veya siyasal gerilimlerin had safhada yaşandığı yörelerinden, iş olanaklarının görece olarak daha fazla olduğu gelişmiş bölgelere ya da büyük kentlere olan ve daha çok kentten kente gerçekleşen göçlerde, görece olarak daha nitelikli işgücünün

yer değiştirmesi söz konusu olduğu için göç veren yerlerin gelişebilme potansiyelleri daha da düşmektedir. Bu nedenle, yaşanan kentleşme süreci kır-kent, gelişmiş-azgelişmiş bölgeler, uluslararası sermayenin ilgi alanına giren ve girmeyen kentler arasındaki dengesizlikleri ve eşişsizlikleri daha da arttırmaktadır.

Kentsel Sorunların Sürekliliği ve Dönüşümü

13. Bu dönem kentsel gelişmelerden biri de 1950-1980 arası hızlı kentleşme döneminin 'gecekondulaşma', 'kıyı yağması', 'ikili kent yapısı' gibi önemli kentsel sorunlarının dönüşümlere uğrayarak sürmesidir. Kırdan kente hızlı göç akımının olduğu yıllarda, kullanıcıların kendilerine ve ailelerine kentte bir yer edinmek amacıyla yaptıkları gecekondular artık, kullanım değerı ön planda olan ve piyasa-dışı ilişkilerle üretilen bir ürün olmaktan çıkarak ticarileşmiştir (Buğra, 1998: 311). Her ne kadar, bu ticarileşme süreci 1970'lerde başlamışsa da 1985 yılında ANAP iktidarı tarafından çıkartılan gecekondular affı bu konutların değişim değerinin öne çıkmasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu yasal düzenleme, 1970'lerde yapımcı konut sahibi özdeşliğinin giderek ortadan kalkmaya başladığı gecekondularda bir süre sonra konut sahibi kullanıcı özdeşliğinin de ortadan kalkmaya başlamasına yol açmış, gecekondular hızla bir spekülasyon aracına dönüşmüştür. Gecekondular alanlarının değişim değerini, yani kentsel gelişme alanları olma potansiyelini arttıran gelişme 1980'li yıllarda Türkiye kentlerinin büyümesiyle mevcut gecekonduların kent içinde kalmasıdır. Şengül'ün de işaret ettiği gibi, bu gelişmelerin etkisiyle çıkartılan gecekondular affı söz konusu konut bölgelerinin iyileştirilmesine hizmet etmemiş (tarihsiz: 22), çoğunlukla düşük standartlı apartmanlara dönüşmesi sonucunu doğurmuştur.

14. Bunların yanında, gecekondular konusunu değerlendiren çalışmalarında, bu konutların değişim değerinin artmasına, ticarileşmesine ve spekülasyon aracına ilişkin onca vurguya rağmen, varolan yaklaşık 2 milyon gecekonduda barınmak zorunda kalan ya da böyle hisseden yaklaşık 10 milyon insanın, yani kent nüfusunun yüzde 35'inin (rakamlar için bakınız, Keleş, 1997: 386) barınma ihtiyacını karşılamaması açısından başka çıkar yolu bulunmadığı gerçeğinin üzerinde durulmadığı da görülmektedir. Bu tavrın, gecekondularda yaşayan işçi sınıfının en fazla yoksullaştırılmış üyelerini, kentin diğer görece yoksul kesimlerini rant peşinde koşan insanlar olarak yansıtarak, mevcut ve potansiyel gecekondular alanlarını ele geçirme hesabı yapan sermaye kesimlerinin söylemlerini meşrulaştırılan bir etki yapma tehlikesi bulunmaktadır.

15. 1950 sonrası hızlı kentleşme döneminin sorunlarından biri olan kıyı alanlarının rant kaygılarıyla yağmalanması olayı, 1980 sonrası dönem de en temel özelliklerinden biridir. Ekonomide dışa açılmayı tanımlayan bir gelişme olan turizmi destekleme politikasıyla kıyı alanları hem büyük ölçekli turistik tesislere açılmış hem de kıyılar ikinci konut olarak adlandırılan yazlık sitelerin işgaline uğramıştır. 1980lerin ikinci yarısında üst ve orta gelir gruplarının önemli bir yatırım alanı olan yazlık sitelerin söz konusu işgali kamu tarafından yoğun bir şekilde desteklenmiştir¹⁴. Bunun yanında, temel turizm stratejisinin dış turizmi geliştirmek olduğu 1983 sonrasında, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki turistik tesislerin yapımı ise kamu ile birlikte uluslararası sermaye tarafından da desteklenmiştir (Eraydın, 1992: 118). Bu desteklerin yanı sıra, kamu altyapı yatırımlarında öncelik verilmesinin de etkisiyle bu alanlara çok sayıda küçük girişimci gelmiştir (Habitat II, 1996: 22). Bütün bu etmenlerin sonucunda bu alanlarda yaşanan nüfus ve sermaye yığılması, halkın ortak malı olan kıyı alanlarının kar güdüleriyle kullanılarak yağmalanması eğilimini hızlandırmakta ve yaygınlaştırmaktadır.

16. Ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın 1980'de yüzde 30 iken 1986'da yüzde 15'e düşmesi, tarımın payının yarı yarıya azalması, kişi başına düşen ulusal gelirin 1980'deki 1548 dolar düzeyinden 1999'da 2880 dolara yükselmesi¹⁵ (DİE, 1999: 149-150), bölgeler arası dengesizliklerin Marmara ve Ege lehine artışının hızlanması, 1980 sonrasında gelir dağılımının sınıfsal ve mekansal düzeyde daha da bozulduğunu göstermektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin en fazla kristalize olduğu yerler ise 1980 sonrasında ekonomik olarak gelişimlerini hızlandıran metropolen kentlerdir. Bu nedenle 1950-1980 arası hızlı kentleşme döneminde ortaya çıkan ikili yapı bu dönemde daha da belirginleşmiştir. Söz konusu yapının en belirgin biçimde açığı çıktığı İstanbul'da en zengin ailenin yıllık geliri (1.006.000 dolar) ile en yoksul hanenin yıllık geliri (700 dolar) arasında 1437 kat fark vardır (Sönmez, 1998: 21). En zengin yüzde 20'lik grubun gelirin yüzde 64'ünü aldığı en yoksul yüzde 20'nin ise yalnızca yüzde 4'ünü aldığı bu kent (Sönmez, 1998: 30) farklı yaşam tarzlarının ve ilişkilerinin bir arada bulunduğu, mekansal ayrışmanın derinleştiği, kentsel yoksulluğun arttığı, toplumsal kutuplaşma ve kentsel gerilimlerin zaman zaman patlamalara yol açacak ölçüde yükseldiği bir parçalanmışlığı yaşamaktadır. Sonuç olarak, 1980 sonrası gelişen ilişkiler içinde yer alan gruplarla bu ilişkilerin dışında yaşayan grupları barındıran İstanbul, sayısı giderek artan gökdelenlerle gecekondular, -zenginlerin yaşadığı- özel sitelerle -kent yoksullarının yaşadığı- varoşlardan oluşan kent parçalarının birbirine eklemlendiği

ikili bir kentsel yapıya sahiptir¹⁶. Neo-liberal ekonomi politikalarının ve sermayenin yeni uluslararasılaşması sürecinin her yöreyi ve toplumsal grubu aynı biçimde ve derecede etkilememesi ise kent-içi toplumsal farklılaşmaları ve bundan kaynaklanan ikili yapıyı daha da pekiştirmektedir.

17. Bu yapının kentin fiziksel dokusuna yansımaları ise bir yanda yaşam standardının yüksek olduğu lüks ve güvenli konut alanları, banka binaları, büyük iş merkezleri, ticaret ve alışveriş merkezleri, eğlence yerlerinin bulunduğu, diğer yanda nüfusun büyük bölümünün yaygın işsizlik, düşük ücretli işlerde çalışma, düşük gelir, yoksulluk koşullarında yaşadığı ve konut, sağlık, eğitim, ulaşım gibi temel kentsel hizmetlerden en alt düzeyde yararlanmanın hüküm sürdüğü kent parçalarının ortaya çıkmasıdır.

Son yirmi yılda yerel yönetimler

18. Türkiye’de 1980 sonrası kentleşme ele alınırken son olarak, diğer yeni gelişmelerle bağlantılı olarak yerel yönetimlerin yaşadığı değişim ve bugünkü durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu dönemde 1980-1985 arasında sayısı artmayan hatta azalan belediye sayısı, 1985’ten sonra tekrar atmaya başlamış 1725’ten 1997’de 2837’ye yükselmiştir (Güler, 1992: 187; Akkaya, 1999: 45). Bu dönemin önemli bir özelliği yerel yönetim birimlerinden belediyelerin görev ve yetkilerinin artırılmasıdır. Bazı büyük kentlerde metropolitenleşme eğiliminin hızlı nüfus artışı ve 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarıyla güçlenmesinin sonucunda 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı anakentlerle ilgili yasa, genel bütçe gelirlerinden belediyelere -yüzde 10'lara ulaşan- pay verilmesine ilişkin 1981’de çıkarılan 2380 ve 1984’te çıkarılan 3004 sayılı yasalar ve 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı imar planı yapma yetkisini belediyelere veren yasa gibi 1980 sonrası yapılan düzenlemeler (Geray, 1984: 2848-2853) belediyelerin gelir ve yetkilerini arttırıcı işlevler görmüştür¹⁷. Belediyelere tanınan imar yetkisi, kentsel rantları sermaye birikiminin yatırıldığı karlı alanlar haline getirilmesinin araçlarından biri olmuştur.

19. Kentlerde olduğu gibi belediye meclislerinde de çıkar birliği sağlayan ticaret sermayesi ve yeni küçük üreticiliğin¹⁸ ağırlıklı olarak temsil edildiği (Güler, 1993: 35-36) yerel yönetimler, 1970’li yıllarda üstlenmeye başladıkları, zaten fazlaca gelişken olmayan işgücünün yeniden üretimi işlevinden uzaklaşmakta, kentsel altyapı çalışmalarına ağırlık vermekte ve verdiği hizmetleri özelleştirmekte, finansman ihtiyacını uluslararası mali sermayeden karşılamaktadır.

20. Neo-liberal yeniden yapılanmanın sermaye birikim süreçlerini kentleşmeye yöneltmesinin kentsel rantların önemini artırması, gecekondulaşma, ikili yapı ve kıyı yağmasının nitelik ve boyutlarının değişimi gibi gelişmelerin belediyelerin yaşadığı değişikliklerle birleşmesi sonucunda özellikle büyük kentlerde planlama çabaları neredeyse terk edilmede, planlama eylemi büyük ölçüde birbirinden bağımsız gelişmelerin düzenlenmesi çabasına indirgenmektedir (Işık, 1996: 800). İmar aflarıyla getirilen 'ıslah imar planları' gibi mekanizmalarla bir düzenleme aracı olmaktan iyice çıkan kent planlaması, mekansal ayrışma ve eşitsizlikleri gidermeye yönelik toplumsal içerikli anlayışın da çok uzağında kalmaktadır. Bunun sonucunda, ortaya kent yaşamının gerçek çelişki ve gerilimlerini göz ardı eden ve peyzaj ve tasarım projeleriyle onun estetik ve arındırılmış bir uyarlamasını üreterek kent toprakları üzerindeki rantları, belediye meclisinde belli ağırlığı olan rant sahipleri arasında bölüştürmeye ve bunları görelî olarak büyütme çalışan yeni bir belediyecilik anlayışı ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin, son yıllarda ekonomik olanaklardan ve yatırımlardan daha fazla pay almak için yerel kimlik, özgünlük ve farklılıklarını vurgulayarak uluslararası ve ulusal büyük sermayeye pazarlama eğilimleri de bu süreci pekiştirmektedir.

21. Neo-liberal ekonomi politikaları ve yerellikleri ön plana çıkaran emperyalist küreselleşme projesinin etkisiyle, 1990'lı yıllarla birlikte, belediyelerde yaşanan önemli gelişmeler olan özelleştirme, maliye sisteminin dış kredilere dayandırılması ve personel yapısının değiştirilmesi uygulamaları da bu dönem kentlerini ve kentli nüfusu önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü özellikle büyük şehirlerin belediyelerinde gündeme gelen bu üç gelişmeyle birlikte içme suyu, temizlik, çöp toplama, kent-içi toplu taşımacılık gibi hizmetlerin büyük bölümü özelleştirilmekte, hizmet ve yapım işleri düşük ücretle ve sigortasız, sendikasız işçi çalıştıran taşeron firmalara ihale edilmekte, belediyelerinin personel sayısı azaltılmakta, geçici ve sözleşmeli personel uygulaması yaygınlaşmakta, dış kredilerle uluslararası sermaye çevrelerine bağımlı hale gelinerek ulusal ve kentsel değerler dışarıya aktarılmakta, ve yeni sağ politikaların zaten olumsuz yönde etkilediği işçi sınıfı ve kentin diğer çalışan kesimleri ri kentsel hizmetlerden daha da dışlanmaktadır.

22. Son yıllarda akademisyenler ve kamu yöneticileri arasında yürütülen yerelleşme, yerel katılım, yeni bir yerel yönetim anlayışı olarak yöneltişim, yerel demokrasi, yerel yönetimlerin daha da güçlendirilmesi ve özerkliklerinin artırılması tartışmaları, bu tür olumsuzlukları fazlaca sorgulamadan ele aldığı için eksik kalmaktadır. Bu nedenle, söz konusu

yerleşme projesini neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye’de 1980’den itibaren başlayan ve günümüzde de süren neo-liberal ekonomik politikalarla ithal ikameci birikim tarzından ihracatın teşvik edildiği bir birikim tarzına geçilmesi, önceki dönemlerden farklı bir kentleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Neo-liberal politikaların bütünleyeni olarak, 1990’lı yıllardan itibaren gelişen, uluslararası sermayenin dünya çapındaki hareketinin önündeki engellerin azalması ve dolaşım hızının artması anlamında sermayenin yeni uluslararasılaşma süreci ise bu politikaların ve birikim tarzının daha hızlı ve etkin bir biçimde uygulanmasını ulusal sermayeler ve kapitalist devletler açısından zorunlu hale getirmektedir. Sermayenin uluslararası ölçekte artan hareketliliği karşısında emeğin önünde yükseltilen engeller, sermayeye emek karşısında üstünlük sağlamaktadır. Bu üstünlüğün önemli araçlarından biri ulusal ve uluslararası sermayeyi çekmek için birbirleriyle yarışmak durumunda olan kentlerin sermaye ve erk sahiplerinin emek tasarruflarını arttırmak için işçi sınıfı üzerinde daha yoğun baskı kurma arayışıdır.

Söz konusu ekonomi politikalarının büyük sermayeyi kentsel gelişmeden doğan değerlerden pay almaya ittiği, önceki dönemde küçük üreticiliğe bırakılmış olan kentsel rantlar ve kentsel tüketim alanlarının büyük sermayenin ilgi alanlarına girdiği bu dönemde, sanayi altyapısı ve dış ticaret bakımından gelişmiş metropoliten kentler ve ulusal ve uluslararası sermaye ile ilişkilerini geliştiren ve bulunduğu yerin dışsal-liklerini kullanan Denizli, Gaziantep gibi kentler ve turizm kentleri ön plana çıkmakta ve ülkenin batısında kalan Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri gelişmektedir. Kentleşme oranının yüzde 65’lere yükseldiği, tarım sektörünün ve ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın düştüğü bu dönemde ülkenin az gelişmiş bölge ve kentleri ekonomik olanaklar ve nüfus bakımından daha da gerilemektedir. Gecekondulaşma, kıyı yağması ve ikili kentsel yapı gibi sorunların dönüşümlere uğrayarak bir sorun olarak varlığını sürdürmesi, yerel yönetimlerin yaşadığı değişimlerle birlikte, işlevlerinin değişmesi ve öneminin artması da bu dönemin önemli kentsel gelişmeleri olmaktadır.

Sonuç olarak, 21. yüzyılda, halen sürmekte olan neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin, emperyalist küreselleşme sürecinin ve sermayenin kentleşmesinin son yirmi yılda Türkiye kentlerinde ortaya çıkardığı top-

lumsal eşitsizlikleri ve mekansal ayrışmaları derinleştiren sosyo-mekansal sorunların aşılması için kentin çalışan sınıflarının egemen yerel-lik, ulusallık ve evrensellik paradigmasına karşı bunları doğru biçimde tanımlayan bir sosyalizm projesi geliştirmeleri önemli bir gereklilik olarak durmaktadır.

Notlar

1- Kapitalizmin gelişiminde ticari açıdan gelişmiş ve kiliseden ve krallardan özerk kent komünleri önemli rol oynamıştır. Ticaret sermayesinin gelişkin olduğu bu kentler ilerleyen süreçte, merkantil ekonomiyle güçlenen ticaret sermayesinin manifaktür üretimle sanayi sermayesine dönüştüğü alan olması bakımından kapitalizmin döl yatağı olmuştur.

2- Örneğin, uluslararası sermayenin mekansal farklılıklara verdiği önemi belirleyen etmenlerden biri neo-liberal yeniden yapılanmanın başlıca bileşenlerinden biri olan esnek üretimi ele alalım. Esnek üretimle birlikte, yoğunlaşmamış, yayılmış bir üretim döngüsü gelişmeye çalışan uluslararası şirketler, sahip oldukları hareketli üretim üniteleriyle, kırsal kesimleri, kentlerin uç kesimlerini ve azgelişmiş kapitalist ülkeleri (ve/veya onların kentlerini) kapsayan yeni bir mekansal örgütlenmeyi yaşama geçirmeye çalışmaktadır (Freund ve Martin; 1996; 161). Mekansal farklılıkların avantajlarını kullanmak amacıyla yereli öne çıkarmaya başlayan söz konusu örgütlenmenin aynı zamanda, kentlerin çarpık büyümelerine ve bir ülke sınırları içindeki kentlerin 'küreselleşen' ilişkilerin egemenliği altına girerek ülke bütününden kopmasına, kentler arasında yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmektedir (Ersoy ve Keskinok, 1997: 56; Freund ve Martin, 1996: 161). Bununla birlikte, sözü edilen yöntemlerle üretim sürecini parçalayarak yayan esnek üretimdeki adem-i merkezileşme eğilimine karşın, yönetsel ve mali işler gerek coğrafi - ortak yönetim birimlerine bağlıdırlar- gerekse örgütsel bakımdan -ulus aşırı şirket biçiminde- hala odaklı/merkezci bir yapı sunmaktadırlar (Freund ve Martin; 1996; 161). Bu nedenle, mutlak bir yerelleşme sermayenin bugünkü yoğunlaşma koşullarında söz konusu değildir.

3- Jameson'a göre hiper mekanlar içi yüksek sütunlu büyük avlulardan oluşan, dışı da plaza görünümüne sahip yüksek binalardır. Minyatür bir kent olmayı hedefleyen Los Angeles'teki Bonaventure Otel, Paris'te Beaubourg, Toronto'daki Eaton Centre gibi hiper mekanların bir tür hiper kalabalığı da ağırladığını belirten Jameson, burayı, "birbirine tıpa tıp benzeyen katlardan oluşan bu binaların dış yüzeyi de aynalı camlar ve boydan boya hızlı asansörlerle kaplıdır" diye tarif etmiştir (Jameson, 1994:101-104).

4- Hatta, New York, Londra gibi bazı 'dünya kentleri'nin finans, geleneksel sanayi ve göçmen kenti olarak 'üçlü kentler'e dönüştüğü belirtilmektedir (Sassen, 1996:23).

5- Getto, bir kentin herhangi bir azınlıkça yerleşilen bölümü anlamına gelmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye kentlerinde belirgin eğilim olan zenginlerin gettolaşması kentlerde sosyo-mekansal ayrışmayı arttıran bir dinamiktir. Yaşanan kutuplaşmayı besleyen bu gelişme; sermaye sınıfının üst-orta kesimleri ve özel sektörde ve kamuda üst-orta kademe yöneticileri, hizmet sektöründe yüksek gelirli işlerde çalışan doktor, avukat, bankacı gibi kapitalist toplumda 'kentli' denildiğinde ilk akla gelen kesimlerin —kent merkezindeki bazı bölgeleri yine ellerinde tutmakla birlik-te— adına 'Agorafobi' denilen sınıfsal kökenli korkularını, kentsel yatırımlara yönelerek aşırı birikim krizlerini aşmaya çalışan diğer sınıf kardeşlerinin motivasyonlarıyla birleştirerek, kent dışında inşa edilen plazalara, genel müdürlük binalarına, iş merkezlerine ve kendilerine mahsus steril mahallelere ya da özel sitelere kaçmasıyla somutlaşmaktadır.

6- Yüksek gelir grubu içinde bulunan burjuva kesimlerin konforu ve güvenliği gözetilerek yapılan bu mekanların 19. yüzyıldaki ütöpik sosyalistlerin hayal ettikleri pahalı lanstéres, icarie, new harmony gibi mekanlara benzer biçimde yalıtılmış 'mutluluk' adacıkları olarak kavramsallaştırmaları ise ironik bir durumdur. Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'da (1998) 'Yeni Kudüs'ün küçük boy baskılan' dediği bu ütöpik mekan projeleriyle günümüzün özel siteleri arasındaki fark ise, -yaşama geçirilmeleri için, tasarlayanların burjuvazinin duygularına ve keselerine seslenmek zorunda kaldığı bu iki mekandan- birincisi işçilere sunulması düşünülen yer yüzü cenneti iken, günümüzdeki burjuvazi için tasarlanmaktadır.

7- Bu yaklaşıma sahip olan mimar, planıcı ve tasarımcılara göre, metropolün tamamını ele alıp düzenlenmesi mümkün değildir, çünkü onlar bir kenti ya da metropolü, anarşik ve arkaik, sürekli kendini yenileyen, anlamını değiştiren bir işaretler ve semboller sistemi olarak görmektedirler (Tekeli, 1993: 102).

8- Söz konusu yeniden yapılanmanın önünü açan ve 24 Ocak Kararlarıyla ifadesini bulan ekonomi politikaları o dönem parlamenter demokrasi mekanizması içinde tam olarak uygulanamamış, buna uygun ortam 12 Eylül Askeri Darbesi tarafından yaratılmıştır (Boratav, 1991: 5-25; Gülaçp, 1993: 41). Söz konusu ekonomi politikaları darbe sonrasında Anavatan Partisi iktidarları döneminde de sürdürülmüş ve işgücü piyasasında ücretlerin düşürülmesiyle iç pazarın daraltıldığı, para politikalarının önem kazandığı, ihracata dönük sanayi üretiminin artışıyla karakterize olan ve 1980'den bugüne geçerliliğini koruyan yeni sermaye birikim tarzının yerleşikleşmesi mümkün olmuştur.

9- Her iki grup kentlerin de gelişmesini gündeme getiren dış dünya ile ilişki ve bağlantıların artırılmasının gerekli kıldığı, ulaşım ve haberleşme altyapısına, Türkiye'de 1980'lerin ikinci yarısından itibaren büyük boyutlu kamu yatırımları yapılmış, altyapı kamu yatırımları içindeki en önemli kaleme gelmiştir (Habitat II, 1996: 36).

10- Bu yönelim kamu tarafından milli gelirin yüzde 20'sine ulaşan büyük altyapı

yatırımlarıyla ve toplu konut kredisi gibi uygulamalarla desteklenmiştir (Eraydın, 1992: 114).

11- Kentlerin saçaklanma biçiminde büyümesi; metropolitenleşmenin bir biçimi olarak, kentin sıçramalı biçimde büyümesinin kente -toplu konutlarla, sanayi siteleriyle, iş ve alışveriş merkezleriyle, kamu hizmet binaları, büyük şirketlerin/sermaye kurumlarının, çoğu özel sermayeye ait yüksek öğretim kurumları ve sağlık kuruluşlarının kampüsler halinde inşa edilmesiyle- büyük parçalar eklenmesiyle gerçekleşmesidir.

12- Dışsalıkları, üretim sürecini etkileyen dışsal ve çevresel etmen ve koşullar diye özetleyebiliriz.

13- Boratav, bu durumun özellikle talep-kısıcılık iktisat politikalarının uygulandığı dönemlerde, iktisadi daralmanın yükünü büyük ölçüde çiftçinin sırtına yıkacak bir mekanizma oluşturduğuna işaret etmektedir (1991: 51).

14- 1984-89 arası yıllarda Toplu Konut Fonu kaynaklarının yaklaşık üçte birinin bu konutların finansmanına ayrıldığı belirtilmektedir (Işık, 1996: 799).

15- Milli gelirden yaşanan bu iki katına yakın artış, OECD ülkeleri genelindeki 1980'deki 9392'den 1997'deki 22874 dolara yükselişle (DİE, 1999: 149), iç ve dış borçlanmanın hızlı artışıyla karşılaştırıldığında çok da büyük bir artış değildir.

16- İkili kent yapısını İstanbul üzerinden anlatmamızın nedeni, Türkiye'de kentsel gelişme söz konusu olduğunda gelinen her süreç ve ilişkinin öncelikle burada ortaya çıkıp, yaygınlaşmasıdır. Yoksa, aynı sınıfsal ve mekansal eşitsizliklerden kaynaklı ikili yapı daha düşük düzeylerde de olsa Türkiye'nin Adana başta olmak üzere İzmir, Ankara gibi birçok metropoliten kentinde de 1950-1980 arası dönemden beri söz konusudur.

17- Bunların yanında, 1980 sonrası ara rejim döneminde kentlerde elektrik enerjisi üretim ve dağıtım işlerinin belediyelere bağlı kuruluşlardan alınıp özelleştirmeye hazırlanmak üzere yeniden yapılandırılan Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilmesi belediyeleri önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakmıştır.

18- Sanayi sitelerinde büyük işletmelere montajcılık, ara mal, işlenmiş ürün sağlayanlar, taşeron firma sahipleri, müteahhitler yeni küçük üreticiler kategorisini oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Akkaya, Y. (1999) "1980 Sonrasında belediyelerde işçi hareketleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 8, 2, 43-57.

Ayata, S. (1997) *AdaKentliyim dergisinde düzenlenen "Yeni Yerel" başlıklı görüş geliştirme toplantısında yapılan konuşma*, *AdaKentliyim*, 9, 40-51.

Başkaya, F. (1986) *İki Bunalım Döneminde Türkiye Ekonomisi - Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Ankara: Birlik.

- Bilgin, İ. (1996) "Anadolu'da modernleşme sürecinde konut ve yerleşme", Y. Sey ve M. Beykan (Derl.) içinde, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 472-490.
- BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (1998) *Ticaret ve Kalkınma Raporu*, çev. Türk-İş, Ankara: Türk-İş.
- Bora, T. (1996) "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye", *Birikim*, 86/87, 101-106.
- Buğra, A. (1998) "Immoral Economy of Housing in Turkey", *International Journal of Urban and Regional Research*, 2, 303-317.
- Boratav, K. (1991) *1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. İstanbul:Gerçek Yayınevi.
- Castells, M. (1977) *Urban Question: A Marxist Approach*, Londra: Edward Arnold.
- Davis, M. (1996) "Kentsel Denetim - Blade Runner'ın Ötesinde", *Birikim*, 86-87, 62-74.
- DİE-Devlet İstatistik Enstitüsü (1999) *75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti*, Ankara: DİE.
- DİE (1993) *Nüfus ve Nüfus Artışı-Dünyada ve Türkiye'de Nüfusun Gelişme Eğilimi*, Ankara: DİE.
- Duruöz, N. (1997) "80'den Bugüne Yerellik", *AdaKentliyim*, 9,71-73.
- Eke, F. ve Erol, D. (1998) "Türkiye'de bir Küreselleşme Örneği: Denizli, Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi" (der.), 8. *Ulusal Bölge Bilimi, Bölge Planlama Kongresi* içinde, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, 147-154.
- Eraydın, A. (1992) *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*. Ankara: ODTÜ Matbaası.
- Ersoy, M. ve Keskinok, Ç. (1997) "Küreselleşme ve Yerelleşme", *AdaKentliyim*, 9, 55-57.
- Ersoy, M. ve Şengül, T. (1998). "Küreselleşme ve Yarışan Kentler". TMMOB Makine Mühendisleri Odası (der.) *Sanayi 97 Kongresi* içinde, Ankara: TMMOB- MMO, 135-139.
- Eryılmaz, B. (1995), "Küreselleşen Dünyada Yerel Yönetimlerin Yeri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4 (2), 89-92.
- Freidman, J. (1996), "Sokaksız Bir Şehir" (çev. H. Eryılmaz), *Birikim*, 86/87, 75-81.
- Freund, P. ve Martin, G. (1996), *Otomobilin Ekolojisi*, çev. G. Koca, İstanbul: Ayrıntı.
- Geray, C. (1984) "Yerel Yönetimlerin Mali Sorunları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 10, İstanbul: İletişim, 2848-2853.
- Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. İstanbul: Belge.
- Güler, B. A. (1998) "1998 Reform Tasarısı Üzerine İnceleme", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7 (4), 3-25.

- Güler, B.A. (1996) *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi-Yapısal Uyarılama Politikaları*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Güler, B. A. (1993) "Belediye Başkanları Profili: 1989-1994 Dönemi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 2 (3), 25-43.
- Güler, B. A. (1992) *Yerel Yönetimler-Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Habitat II (1996) *Habitat II-Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı*. İstanbul: Habitat II Kent Zirvesi .
- Harvey, D. (1997) *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, D. (1993) "Class Relations, Social Justice and the Politics of Difference", M. Keith ve S. Pile, (der.) *Place and Politics of Identity* içinde, Londra: Routledge
- Işık, O. (1996) "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 13, 780-801.
- Jameson, F. (1994) "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı", N. Zeka (der. ve çev.) *Postmodernizm* içinde, İstanbul: Kıy.
- Kazgan, G. (1985) *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Keleş, R. (1997) *Kentleşme Politikası* (4. baskı). Ankara:İmge Kitabevi.
- Köse, A. H. ve Öncü, A. (2000) "1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi", *Toplum ve Bilim*, 86,72-90.
- Lefebvre, H. (1979) "Space: Social Product and Use Value", J. Freidberg (der.) *Critical Sociology: European Perspective* içinde, New York: Grossman.
- Marx, K. ve Engels, F. (1998) *Komünist Manifesto* (Çev. M. Erdost). Ankara: Sol.
- Sassen, S. (1996) "Rebuilding the Global City: Economy, Ethnicity and Space". A.D. King (der.) *Representing the City: Ethnicity, Capital and Culture in the 21st. Century Metropolis* içinde, London: MacMillan Press, 23-42.
- Savran, S. (1985) "24 Ocak'tan Ekonokrasi'ye". *İktisat Dergisi*, 242, 11-23.
- Sönmez, M. (1998) *Bölgesel Eşitsizlik-Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu*. İstanbul: Alan.
- Şengül, T. (2000), "Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi". E. Ahmet Tonak (der.) *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı* içinde, Ankara: İmge, 111-158.
- Şengül, T. (Tarihsiz) *Türkiye'de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine-Bir Dönemleme Girişimi*, Ankara: ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayını.
- Tekeli, İ. (1988) "Kentleşmeye Kapital Birikim Süreçleri Açısından Bakmanın Sağladığı Olanaklar". *Defter*, 5, 130-132.

Tekeli, İ. (1993) "Postmodernizm Tartışmaları Üzerine Düşünceler-Modernizm/Türkiye Oturumu". Z. Aktüre, S. Doğan ve S. Köse (der.) içinde, *Kimlik, Sınırsallık Mekan/*Ekim '92 sempozyumuna Hazırlık Konferansları ve Panel Toplantıları Ankara, Mayıs 1991-Haziran 1992 içinde, Ankara:ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 95-102.

Tekeli, İ. (1997) AdaKentliyim dergisinde düzenlenen "Yeni Yerel" başlıklı görüş geliştirme toplantısında yapılan konuşma, *AdaKentliyim*, 9, 40-51.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1987) *Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü*. Ankara: Yurt Yayınları.

Thompson, G. (1989) "Flexible Specialisation, Industrial Districts, Regional Economies: Strategy for Socialists?", *Economy and Society*, 18 (4), 527-545.

Topal, A. K. ve Akyazı, H. (1997) "Yeni Küresel Ekonomik Sistem ve Ulusal Kalkınmada Kentlerin Önemi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 6 (4), 12-18.